

K. A. D. 11

ESZAKNYV-
TÁR.

M A G Y A R K Ö N Y V - S Z E M L E

KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI
FOLYÓIRAT

REVUE POUR L'HISTOIRE
DU LIVRE ET DE LA PRESSE

112. évfolyam

1996

3

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES
IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK LITTÉRAIRES DE L'ACADÉMIE
KÖNYV- ÉS SAJTÓTÖRTÉNETI HONGROISE DES SCIENCES POUR
FOLYÓIRATA L'HISTOIRE DU LIVRE ET DE LA PRESSE
112. ÉVFOLYAM 1996/3. SZ.

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG – COMITÉ DE RÉDACTION

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

BORSA GEDEON

FÜLÖP GÉZA

KULCSÁR PÉTER

MONOK ISTVÁN

NAGY LÁSZLÓ

ROZSONDAI MARIANNE

VIZKELETY ANDRÁS

Technikai szerkesztő:

SOMOGYI ÁGNES

SZERKESZTŐSÉG - RÉDACTION

1118 Budapest, Ménesi út 11-13.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

*Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL
ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.*

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely hírlapkézbiztosító postahivatalnál, a Posta hírlap üzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HEI.IR 1900 Budapest XIII., Lehel u. 10/A.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636, 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámára. Példányonként megvásárolható a következő könyvesboltokban: az Akadémia Kiadó *Stúdium* könyvesboltjában (1052 Budapest, Váci u. 22.), *Magiszter* könyvesboltjában (1052 Budapest, Városház u. 1.), a *Balassi Kiadó* könyvesboltjában (1023 Budapest, Margit u. 1.), az *Írók Boltja* ban (1061 Budapest, Andrássy út 45.) és a *Századvég Kiadó* könyvesboltjában (1053 Budapest, Vere Pálné u. 4-6.).

Előfizetési díj 1995-től egy évre 816 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1389 Budapest, Pf. 149.).

A szerkesztőség legfeljebb 1 ív terjedelmű és az MSZ. 9651 szabványnak megfelelő kéziratokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A Tanulmányok rovatba szánt kéziratához 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk. Különlenyomatok (legkevesebb 25 példány a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelkezhető a korrektúra visszaküldésére egy időben).

AUA

AT9

GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET

Gesta és legenda a krónikában: gesta Ladislai regis

A Quedlinburgi Évkönyv 11. század elején dolgozó szerzője Nagy Konstantinról írva, használt forrása szövegét a következő betoldással bővítette: (Konstantin Róma) „várost számtalan más birtokkal átadta Szent Péternek, megparancsolva, hogy az egész világon minden püspöknek úgy legyen a feje a római pápa, miként a királyoknak és a többi hatalmasságnak a császár.”¹ Ez a VII. Gergely előtti kornak a császár és királyok közti viszonyra vonatkozó felfogása világos és szabatos megfogalmazása.

Gyökeresen különbözik tőle VII. Gergelynek és irányzatának álláspontja. Ezt a pápa 1074-ben fejtette ki, éppen Salomonnal és Gézával folytatott levelezésében. 1074. október 28-án felháborodva róttta meg Salamon királyt:

„Szent Péter jogát és hatalmát magadra nézve csorbítottad és elidegenítetted, amikor országát hűbérül elfogadtad a német királytól, amint hallottuk [eius regnum a rege Teutonicorum in beneficium sicut audivimus, suscepisti]... Jól tudod..., hogy nem fogsz sokáig uralkodni, ... ha nem ismered el, ... hogy az ország jogara, amely a tied, az apostoli és nem a [német] királyi felség hűbére [sceptrum regni, quod tenes ... apostolice, non regie magestatis beneficium]”.²

Gézához írt levelében Gergely kifejti, hogy szerinte Géza tudja: Magyarországnak, miként más *nobilissimum regnum*oknak is, saját szabadságának állapotában (*in proprie libertatis statu*) kell lennie, s nem alávetetnie más ország királyának (*nullo regi alterius regni subici*), hanem csak az egyetemes római anyaszentegyháznak, amely nem szolgaként kezeli alattvalóit, hanem fiaként fogadja valamennyit (*que subiectos non habet, ut servos, sed ut filios suscipit universos.*) Gergely azt ebben az 1075. márciusi levelében is előadja, hogy Salamon a *regnum*ot Henriktől, a német királytól (*a rege Teutonicorum*) kapta meg bitorlással (*usurpative*), de nem a római pápától.

¹ „tradidit ipsam S. Petro civitatem cum innumeris possessionibus aliis, iubens per omnem mundum cunctos episcopos ita pro capite habere Romanum pontificem sicut reges caeteraque potestates imperatorem.” Idézi SCHRAMM, Percy Ernst: *Kaiser, Rom und Renovatio*. I. Teil. Leipzig – Berlin, 1929. 164. 2. jegyzet.

² *Das Register Gregors VII.* Herausgegeben von CASPAR, Erich. Berlin, 1920. 145. A Gézához küldött, idézendő levél: *i. m.* 218.

Az álláspont, amelyet Gergely a császár helyzetének, méltósága megjelölésének és a többi uralkodóhoz való viszonyának megítélésére nézve képvisel, merőben új és szokatlan. Henrik eszerint nem több és nem egyéb, mint *rex Teutonicus*. Hivatalos szövegben ezt az elnevezést Gergely honosítja meg. Érdekes, hogy a kifejezés először éppen Magyarországgal kapcsolatban tűnik fel a pápa levelezésében.

Az elnevezést és tartalmát terjedelmes könyvében Müller-Mertens vizsgálta behatóan. Eszerint a kifejezés alkalmazásával a pápa azt akarta mindenkinek tudomására hozni, hogy Henriket s utódait pusztán Németország királyának hajlandó tekinteni, és semmi többnek.

A római császárnak *rex Teutonicus*sá való visszaminősítéséről, „lefokozásáról” volt szó. Ez a király Gergely rendszerében csak egy a pápának világi tekintetben is alárendelt keresztény uralkodók közül. Ők – éppen a Szent Péternek való azonos alárendeltség következtében – egyenrangúak a német királlyal, s neki nincsenek alávetve. Ha valaki mégis hűbérese lesz Henriknek, ezzel megszűnik *rex* lenni, és *regulusszá* süllyed, mint Salamon is. Gergelynél a német király burgundiai és itáliai királysága szóba sem kerülhetett, holott eredetileg ez a kettő is magától értetődően Németország mellett a császársághoz tartozott.³

Walter Ullmann jellemzése szerint „a királynak a pápával szemben való hűbérjogi kapcsolata úgy hatott, hogy ő maga és országa is a pápa különleges védelmének élvezetéhez jutott. Király és országa felvételt nyert *in patrocinium beati Petri*. Ennek következtében jogi tekintetben egyetlen más uralkodónak sem volt szabad hűbérül felajánlani. A király vagy ország elleni jogsértést magával a római egyházzal szembeni bűncselekménynek tekintették...”

Az itt jelzett eljárás bizonyos fokig csak azoknak az alapelveknek a különös kiterjesztése volt, amelyeket a szerzetesség területén követtek, azaz mindenek előtt az ún. pápai saját monostorok létesítésénél. Ezek pápai védelem és gyámság alá kerültek: *tuitio, protectio, libertas, tutela*, az olyan pápai kiváltságlevelekben alkalmazott szakkifejezések, amelyek a monostoroknak a *patrocinium beati Petri* alá vételt biztosították. Az *in proprium beati Petri*be (Szent Péter tulajdonába) lépés ezeket a monostorokat pápai saját monostorrá tette, másrészt az az előnyük volt, hogy *sub patrocinio et defensione sanctae Romanae ecclesiae* (a római szentegyház oltalma és védelme alatt) álltak... Ezeknek a monostoroknak a kiváltságolt állását az a hildebrandi veretű, gazdag tartalmú megfogalmazás jellemezte, hogy általa a monostor a *libertas Romana* élvezetében volt.

A pápaság által való hűbérbe adások – megfelelő változtatással – ugyanazon az elven alapultak, mint amely a monostoroknak szólt. A kolostor helyén, amely *in patrocinium beati Petri* lép, most a király, vagy fejedelem és országa van... Azt a külső formát, amelyben valamely monostornak Szent Péter védelmét megígérték, megtartották: ünnepélyes privilegiumot állítottak ki. Hűbéresének a pápa pedig

³ MÜLLER-MERTENS, Eckhard: *Regnum Teutonicum*. Wien–Köln–Graz, 1970. c. könyvére támaszkodva: GERICS József: *A korai rendiség Európában és Magyarországon*. Bp. 1987.

személy szerint is saját védelmi oklevelet bocsátott ki. A király vagy fejedelem hűbérvizonyra lépésének elfogadásánál az eljárás a *per vexillum* (zászlós) investitúra kipróbált mintájához hasonlított, míg másfelől a hűbéres hűséget esküdött a pápának, ennek fejében pedig Szent Péter védelmét ígérték meg neki.⁴

Erről a „római szabadságról” Gerd Tellenbach hangsúlyozta, hogy a 11. század végén

„Orbának Sancho Ramirez és I. Péter aragon királlyal való levelezésében érvényre jut e hispániai királyság jogállásának analógiája a Rómának felajánlott monostorokéival. Messzemenően igénybeveszik a kolostori privilégium szövegmintáját... Orbán már 1089-ben gratulált Sancho királynak abból az alkalomból, »*ut caput tuum et omnes, qui sub tua ditione continentur, eidem ecclesie tributarios feceris* [hogy a magad fejét és mindenkit, akire főhatalmad kiterjed, ennek az egyháznak az adófizetőjévé tette].« Fiát és a királyságot (a pápa) 1095. évi nagy kiváltságlevelében az apostoli szék védelmébe vette, miként egy monostort, s meghatározta, hogy neki és utódainak Aragoniát a pápák kezéből kell hűbére venniük, hogy ők *ministri et famuli beati Petri* (Szent Péter szolgálói és szolgálattévői). A census-formula pontosan megfelel a „római szabadságú” monostorok privilégiumaiénak: *Sane ad indicium huius perceptae a Romana ecclesia libertatis ...* (A római egyháztól kapott eme szabadság kifejezéseként). Orbán privilégiuma válasz a király egyik írására: ebben kissé másként árnyalják és világosan kifejezik, mit is értenek Aragoniában ezen a *libertason*. Az oklevéladó a pápa *fidelis servus et amicus*ának (hű szolgálója és barátja) nevezi magát, és kijelenti: apja azért vetette alá magát a római püspök uralmának, mert Istent kivéve, az egész világban nem talált nagyobb urat.”

A pápaság ezzel az investitúraharcban tanúsított magatartásával Tellenbach szerint is lényeges, kezdeti segítséget nyújtott az egyes államoknak és királyaiknak ahhoz, hogy monarchikus öntudatukat igen nagy mértékben fokozva és elmélyítve, önállósítsák magukat a császárságtól és vele – legalább elméletben – egyenlővé váljanak.⁵

Az előbbieket ismeretében azt mondhatjuk, hogy VII. Gergely a pápai saját monostorra felajánló és elfogadó oklevelek formuláinak alkalmazásával és mintául vételével fogalmaztathatta meg – a Nagy Konstantin adománylevelére támaszkodás mellett – nevezetes tételét arról, hogy Magyarország István király felajánló és átadó cselekménye következtében a római egyház tulajdona (*Regnum Ungarie sancte Romane ecclesie proprium est a rege Stephano olim beato Petro cum omni iure et potestate sua oblatum et devote traditum*).⁶

Hersfeldi Lampert kortársi évkönyve szerint Géza és László ellenfele, Salamon ilyen ígéretekkel akarta megnyerni magának IV. Henrik segítségét: „országának nagy részét odaígérte neki, ha az ő jótéteménye visszaállítja – ellenségei leverése után – a királyi hatalomba ... azután adófizetője lesz, szavának engedelmessé válik, és átadja

⁴ ULLMANN, Walter: *Die Machtstellung des Papsttums im Mittelalter*. Aus dem Englischen übertragen von Gerlinde MÖSER-MERSKY. Graz – Wien – Köln, 1960. 486 – 489.

⁵ TELLENBACH, Gerd: *Vom Zusammenleben der abendländischen Völker im Mittelalter* = Festschrift Gerhart Ritter. 1950. Tübingen. 52 – 54.

⁶ A 2. sz. jegyzetben i. m. 145.

neki a soha meg nem szegendő hűség bizonyosságául [Magyarország] hat legjobban megerősített *civitas*-át. [... *magnam ei regni sui partem pollicitus fuerat, si eius beneficium expugnatis hostibus in regnum restitueretur ... deinceps ei tributarius dictoque obtemperans foret et sex ei munitissimas civitates in argumentum numquam corrumpendae fidei traderet*].⁷

A magyar krónika 126. fejezete ugyanezt így örökítette meg:

„Salamon király pedig panaszkodott a császárnak az ország elvesztése miatt, mondván, hogy országából erőszakkal űzték ki, s ezt a jogsérelmet nemcsak neki, hanem inkább a császár birodalmának okozták. S eképpen szólt: »Tied valóban Magyarország, a te királyságod, benne engem tettél királlyá, amikor én uralkodtam, szívesen ajánlották fel felségednek évi adóul azt, ami ennek az országnak legjava, és parancsod szerint szolgáltak neked. Most meg mindezt megtagadják tőled azok, akik birodalmad kárára törekednek. Ezért jőjj hát Magyarországra, torold meg ellenségeiden a rajtad esett sérelmet, és az országot követeljed vissza magadnak.«⁸

Azokat az ígéreteket, amelyeket Lampert szerint Salamon a *jövőre* nézve tesz Henriknek, a magyar krónika a *múltra* nézve mondatja el a szerencsétlen királlyal. A szövegben éles állásfoglalás nyilatkozik meg Salamon uralmának törvényessége ellen: a vele szemben felhasználható legsúlyosabb érveket alkalmazza az író. Először is elismerteti vele, hogy a császár akarata tette királlyá, és ezzel elveszi tőle azt a lehetőséget, hogy koronázására és felkenésére hivatkozva védhesse királyvoltát. Salamon kimondja: Magyarország Henrik regnuma. Ez még Péterénél is nyíltabb beszéd. Salamont továbbá a császár adófizetőjének és hűbéresének tünteti fel. Salamon uralmának visszaállítása Henrik Magyarország feletti főhatalmának meghosszabbítását és az országnak a német birodalom részeként való létét jelentette volna. A 126. fejezet Salamon törvényes uralmának tagadásában túltesz Gergely levelezésén. A pápa szerint ugyanis Salamon a IV. Henriktől való hűbérbevétel következtében szentségtörő bitorlással fosztotta meg magát (*a se sacrilega usurpatione privavit*) az esetleges jogtól, ha korábban volt neki valami ilyen, a királyi hatalom birtoklásához (*si quid in obtinendo regno iuris prius habuit*).⁹ A 126. fejezet – ettől eltérően – Salamont kezdettől fogva IV. Henrik által kreált királynak mutatja be: ebben a beállításban ő nem utóbb veszítette vagy játszotta el törvényes jogát

⁷ Ed. HOLDER-EGGER, 195. és 197–198.

⁸ „Rex autem Salomon conquerebetur cesari de amissione regni dicens, quod de regno suo violenter esset expulsus et non tantum sibi, sed magis imperio cesaris hec iniuria esset illata. Et dicebat in tanto: »Tua quippe Hungaria, tuum regnum, in quo me regem constituisti, me regnante optima regni illius tue maiestati gratanter offerebantur annuo censu et secundum mandatum tuum tibi serviebatur. Nunc autem hec omnia tibi denegantur ab hiis, qui imperio tuo detrimenta machinantur. Quapropter venias in Hungariam, et tuam ulciscaris iniuriam super hostes tuos et regnum tibi vendices.«” *Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. (röv.: SRH). Edeno operi praefuit Emericus SZENTPÉTERY. Bp. 1937–38.

⁹ A 2. sz. jegyzetben i. m. 230.

a királysághoz, hanem ilyen neki mint Henrik bábjának soha nem is volt. Géza és László eszerint törvényesen soha nem élvezett királyi hatalomból vetette ki Salamont.¹⁰

Az előadott híryanag rokonsága alapján feltétlenül ki kell emelni a két forrás elbeszélésének egymáshoz való közel állását. Ez a közelség olyan fokú, hogy Lampert és a magyar krónikás eseményekkel kortársi mivoltát és a dolgok nagyon hasonló szempontú megítélését igazolhatja. Ha a szövegek rokonsága nem így magyarázandó, akkor Lampert művének a magyar krónikásra gyakorolt hatására kellene következtetnünk.

Az Árpád-korban keletkezett magyarországi történetírás történetének szempontjaiból nevezetes kérdés, mikor készülhetett az a honi gesta-szerkesztés, amelynek része a tárgyalt 126. fejezet.

A Géza–Szent László–Salamon történet krónikáinkban ma is olvasható alakjának szerkezetéről idestova négy évtizede sikerült megállapítani, hogy az két ellentétes beállítottságú történetíró művének elegye. E két krónikás véleménye abban különbözik egymástól homlokegyenest, vajon jogos volt-e Salamonnak trónjától való megfosztása, s helyette Gézának, majd Szent Lászlónak az uralkodása.¹¹

A trónfosztás igazolásának lényeges érve Salamonnak az uralomra való alkalmatlansága és vele szemben a hercegek alkalmassága (idoneista álláspont). A trónfosztás jogtalansága mellett Salamon vétkeinek tudomásul vétele ellenére is, törvényes felkenésével és koronázottságával érveltek (legitimista álláspont).

A krónika szóban forgó szövegei több helyen egyezést mutatnak a Szent László legendával. Korhoz kötésüket nagyban elősegítheti, ha tisztázhatjuk a krónika és a László-legenda közös szövegeinek eredetét, mert a legenda keletkezését a szakirodalom egybehangzóan a 12–13. század fordulójára szokta tenni. E kérdés eldöntésének kísérleteinél fontos szerephez szokott jutni a Képes Krónika forráshivatkozása. László történetének befejezése után ti. a krónika – közfelfogás szerint – megnevezi a kútfőt, amelyből merített: „ha valakinek örömet szerez annak ismerete, hány és mekkora jókat tett népének Szent László, gestájából teljes tudomást szerezhethet [Si quem autem scire delectat, quot et quanta bona genti sue beatus Ladislaus fecit, de gestis eiusdem plenam poterit habere notitiam].”¹² E mondat értelme a benne szereplő *gesta* kifejezés jelentésétől függ.

Csóka Lajos az idézett mondatot két másik, jól ismert rokon-hangzású hely alapján akarta értelmezni. Az egyik a bővebb krónikák megjegyzése Szent Imréről: „Mellőzzük annak leírását, ... hány és mekkora erénnyel tündökölt, s milyen buzgó volt Isten szolgálatában ... Aki ui. ezt tudni akarja, legendájából ... teljes tudomást

¹⁰ Ő azután azzal bizonyította be véglegesen a trónra való méltatlanságát, hogy az uralomra való visszasegítésének reményében Erdélyt odaígérte a pogány kunoknak, s támadásukat az országra zúdította. Betörésüket László verte vissza. Vö. SRH. I. 408–409.

¹¹ GERICS József: *Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái.* (Értekezések a tört.tud. köréből 100.) Bp. 1961. 88. s.köv.

¹² SRH I. 420.

szerezhet legszentebb életmódjáról [Quot et quan is virtutibus floruerit et quam fervens in Dei servitio ... fuerit scribere supersedimus. Quisquis enim hoc scire voluerit, ex legenda eiusdem ... plenam sanctissime conversationis eius notitiam habere poterit].¹³ A Csóka Lajostól magyarázatul idézett másik szöveg a Zágrábi Krónika hivatkozása Szent Lászlóra: „Sok érdemszerző cselekedet véghezvitele után költözött az Úrhoz... Aki pedig tudni akarja az ő érdemszerző cselekedeteit, olvassa el, ami le van írva legendájában [Multis operibus meritoriis peractis migravit ad Dominum ... Qui autem vult scire eius meritoria opera, perlegat ea, que sunt descripta in sua legenda].¹⁴

Csóka bevonta érvelésébe a legkorábbi Margit-életrajz egyik utalását is. Eszerint Margit az Árpád-ház szentjei közt Imre herceg életéről és szüziességéről is elmélkedett, „amint az gestájában [in eius gestis habetur] foglaltatik.”¹⁵ Ez kétségtelesenül Imre legendájára vonatkozik, s a gesta *legenda* jelentésben való használatának magyarországi példája. Csóka ezek alapján fejezte ki azt a nézetét, hogy a Képes Krónikában Szent Lászlóval kapcsolatban forrásként felhozott *gestán* László legendáját kell érteni, mert szerinte „csakis ez ismertette Szent Lászlónak ... sok és nagy jótéteményeit, melyeket népe javára gyakorolt.”¹⁶

Határozott hangnemben fejezte ki Csóka véleménye melletti állásfoglalását Kristó Gyula: „Számunkra nem képezheti vita tárgyát, hogy a krónikát kivonatoló Zágrábi [és Várad]i Krónika szerzője a *gesta* szót »legenda« jelentésben értelmezte ...” „... Mi úgy látjuk: a *bona genti sue* [a krónikában] és a *meritoria opera* [a Zágrábi Krónikában] igenis megfelelnek egymásnak, s – ezzel együtt, vagy akár ettől függetlenül is – a krónika *gesta* és a Zágrábi Krónika *legenda* szava e helyütt azonos értelmű.”¹⁷ Azonban ehhez a feltett *azonos értelem*hez szó fér! Vizsgáljuk tovább a Margit-életrajz előadását újabb tanulságok szerzése céljából. A szöveg szerint Margit odaadón tanulmányozta „Szent László király [életét] is, aki az ország dicsőséges kormányzásával és a támadóknak, legfőként a keleti területek pogányainak betörései elleni védelmével [jeleskedett], ahogyan a magyarok krónikája tartalmazza. Királyi jogszolgáltatásaiban leggyakrabban klerikusok ügyével törődve és imádsággal meg más szent cselekedetekkel foglalkozva álom nélkül töltötte éjszakáit, számúzvén a test pihenését is... [Elmélkedett Margit] nagynénjének, Szent Erzsébetnek [életén] is, akinek dicsőséges érdemeit örvendezve ünnepli szinte az egész egyház.

¹³ SRH I. 312.

¹⁴ SRH I. 209.

¹⁵ *Catalogus fontium historiae Hungaricae ...* Ed. GOMBOS, Albinus Franciscus. Bp. 1938. 2013.

¹⁶ CSÓKA J. Lajos: *A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI–XIV. században*. Bp. 1967. 670–671.

¹⁷ KRISTÓ Gyula: *A történeti irodalom Magyarországon a kezdetektől 1241-ig*. Bp. 1994. (Irodalomtörténeti füzetek, 135.) 103–104.

Ilyen elmélkedéssel és megfontolással foglalkozva, lelke mélyéből sóhajtozott, hogy méltó legyen nyomdokukat követni, és elnyerni érdemeiket Isten ajándékából. [Sancti quoque Ladislai regis, qui gloriosa regni gubernatione et defensionatione adversus invasores, maxime adversus insultus paganorum partium orientalium, ut scriptum continet Ungarorum. Amministrans frequentissime causam clericis iusticiis regalibus et in orationibus ac ceteris sanctis operibus vacans etiam quiete corporis relegata noctes ducebat insompnes ... Beate etiam Elizabeth amite sue cuius gloriosa merita tota pene cum gaudio celebrat ecclesia. In huiusmodi ... meditationibus et collationibus ipsam occupans alta trahebat suspiria, ut eorum imitari vestigia et consequi merita Dei munere digna efficeretur].¹⁸

A Margit-életrajz Szent Imre esetében kétségtelenül *legenda* jelentésben alkalmazta a *gesta* szót, ám Lászlóról szólva a kutatóktól gyakran figyelmen kívül hagyott fontos tanulságokkal is szolgált. Mindenekelőtt László tetteit két szempont szerint osztályozza: az egyik: „az ország dicsőséges kormányzása és védelme”, a másik: „a szent cselekedetek”. Erről megmondja, hogy imádságról, virrasztásról, a testi pihe-nés mellőzéséről van szó, vagyis kifejezetten hitbuzgóságról, önmegtartóztatásról, aszkétikus gyakorlatokról. Ez semmiképpen sem keverhető vagy téveszthető össze „az ország dicsőséges kormányzásával és védelmével.” Az író a kétféle cselekménysorozat előadásánál *két* forrásra támaszkodik. László kormányzásánál és honvédelménél idézi a krónikát, a „szent cselekedetknél” pedig külön hivatkozás nélkül is felismerhető a forrás: a László-legenda. Ebben ui. a következő olvasható: „[László] böjtöléssel és imádsággal buzgólkodott folytonosan ... Ha pedig történetesen elfáradt az éjjeli virrasztásban és hosszú imádságban, nem tért vissza kényelmes királyi fekhelyére, hanem a templomok [elő]-csarnokaiban tartott szünetet egy kevéssé. Egyik éjjel a váradi monostorba szállt le szokása szerint, hogy imádkozzék [Jeiuniis et orationibus iugiter insistebat ... Quod si nocturnis vigiliis et prolixioribus orationibus ipsum fatigari contigisset, non delicatum thorum repetebat, sed in exedris ecclesiarum paululum repausabat. Quadam ... nocte monasterium Waradiense iuxta consuetudinem subiit, ut oraret].¹⁹

Jól megállapítható tehát, hogy László „szent cselekedetei”-nek méltatásánál a László-legenda volt a Margit életrajz írójának forrása.

Vizsgálatunk szempontjából fontos körülmény, hogy ugyanez az író Erzsébet *érdemeinek* (merita) a világegyházban való ünnepléséről szól, vagyis ezek az *érdemek* azonos jelentésűek Lászlónak a megelőző mondatokban említett *szent cselekedeteivel*. A középkori szerző fogalom- és szóhasználatát teljesen világossá teszi az az összegző mondata, amely szerint Margit sóhajtozva vágyakozott arra: „legyen méltó [szent elődeinek] nyomdokát követni és elnyerni érdemeiket Isten ajándékából [=kegyelméből].” Világos, hogy itt az illetők megigazultságáról, örök üdvösségre

¹⁸ GOMBOS: *i. m.* 2013.

¹⁹ SRH II. 519.

jutásáról, azaz szent mivoltáról van szó, ennek alapja pedig az Isten kegyelméből véghez vitt „szent cselekedetek”, szerzett érdemek.

A Margit-életrajz szóban forgó helye hiánytalanul megvilágítja a Zágrábi Krónika *meritoria opera* kifejezésének értelmét: a személyes üdvösséghez szükséges *érdemszerző cselekedetekről* van szó. Az ezekre vonatkozó elbeszélés természetesen legendán alapul.

Ahogy a Margit-életrajz kétféle szempontból értékelte Szent László tetteit, és eszerint használ két forrást, ugyanúgy járt el a Zágrábi Krónika is. Az *érdemszerző cselekedetek* előadásánál (s csak ezekenél!) a *legendára* hivatkozik. Amint „evilági” szempontból rögzít róla történeti összefüggéseket, forrását így jelöli meg: „Salamon király ... nem volt alkalmas az uralkodásra és a békesség megtartására Vazul fiával, Béla herceggel és fiaival: ti. Gézával és Lászlóval, a későbbi dicsőséges királyokkal, velük mindig gonoszul bánt, amint a magyarok krónikája tartalmazza [cum quibus semper, ut habet coronica Hungarorum, malitiose egit].”²⁰

Tekintetbe véve a Margit-életrajz és a Zágrábi Krónika éppen Lászlóra vonatkozó kétféle forráshasználatát és idézését, valamint a *meritoria* (sancta) opera és az evilági vonatkozású történetek világos megkülönböztetését, a Képes Krónika *gesta Ladislaira* való forráshivatkozása semmiképpen sem vonatkozhat a László-legendára. Nagyon jelentős szerepe van annak, hogy a Képes Krónika nem *legendára*, hanem *gestára* támaszkodik annak tudakolásánál, „hány és mekkora jókat tett népének” László. A kérdés sehogy sem dönthető el attól függetlenül, vajon megfelelnek-e egymásnak a *bona genti sue* és a *meritoria opera*, vagy sem. Az *érdemszerző cselekedetek* és szinonimái: az *érdemek*, *szent cselekedetek*, a kegyelem-tannak, megigazulástannak a központi fogalmai és terminusai. Az ilyen kérdések iránt fogékony középkori szerzők egyikének sem tulajdonítható e kegyelemtani fogalom összekeverése a nép javára tett jókkal, a *bona gentivel*. Már csak azért sem, mert csak szentek esetében voltak bizonyosak cselekedeteik *érdemszerző* mivoltában, mások cselekedeteiről ezt legfeljebb remélték. A *bona genti*, a „népnek tett jók” a krónika szóhasználata szerint nem a szentek kizárólagos tulajdonsága volt: a krónikás I. Béláról, László apjáról szintén megörökítette: „a népének való jókat kereste [quesivit bona genti sue],”²¹ s fel is sorolja: Béla tisztá ezüstpénzt veretett, egész életében nem változtatta a pénzt, szabott áron folyt az adás-vétel, nem hagyta, hogy a kereskedők és pénzváltók kiszorolják a népet. Ez tehát a *bona genti*, amivel a krónika foglalkozik, de semmiképpen *nem* a teológiai szempontból értékelt *meritoria opera*, amelyekről a legenda szólt. A Képes Krónika forráshivatkozását ezért a *krónikában* fenntartott szövegű *gesta Ladislai regis-re*, s nem *legendájára* vonatkoztatjuk.

Megítélésünk szerint a Szent László-legendá szerzője a 12–13. század fordulóján nagyjában-egészében már az általunk ismert formában, egyesítteten olvasta és

²⁰ SRH I. 208.

²¹ SRH I. 358.

használta fel a krónikának a Géza–Szent László–Salamon történetét idoneista és legitimista álláspontonról feldolgozó előadását.²² Ehhez a véleményhez fontos megerősítő adatokat nyújtott Bollók János tanulmánya.

A Képes Krónikában említett *gesta Ladislai regis* azonosnak tekintjük a Kálmán korában és udvarában írt krónikával. E Kálmán-kori mű trónhoz való jogosultságra vonatkozó felfogását az idoneitás-elmélettel azonosítjuk, más alkalmakkor kifejtett, többféle egyéb érveken túl a következő megfontolás alapján is.

A legitimitás-elmélet egyik legkövetkezetesebb és legmagvasabb kifejezése a krónika 130. fejezetében olvasható. A jól ismert „szekszárdi karácsony” története ez. A Dezső érsek által mondott ünnepi szónoklat és mise végeztével I. Géza király parancsára a püspökök és apátok kivételével mindenki eltávozott a templomból, ő pedig könnyek közt arcra borult a főpapok előtt. „Azt mondta, hogy vétkezett, mert elfoglalta a törvényesen megkoronázott király [legitime coronati regis] *regnum*át, s megígérte, hogy a *regnum*ot vissza fogja adni Salamonnak szilárd békével...”²³ Ez a jelenet – bárhogyan tekintsük is – Géza királysága *törvényteleniségének* az ábrázolása, s annál hatásosabb, mert ezt magával Gézával mondatja el. Géza fiának, Kálmánnak az idejében az apa királyságának bitorolt voltáról, törvényteleniségéről ilyesmit egyszerűen nem írhattak, főként nem a német császár pártfogoltjának, Salamonnak a javára és védelmében. A „legitimista”, azaz Salamon-párti krónikaszcveg ezért Kálmán-kori nem lehet, hanem későbbi. A Kálmán-kori író idoneista felfogását Hartvik Salamon elleni, Lászlónak mint királynak hódoló beállításának ismertében nem lehet tagadni, aki így ír: „László királyt, aki akkor az államot kormányozta, az erkölcsök teljes tisztaságával felette híresnek tartották és az erények ragyogásával ékesnek. Teljesen az Isten dicséretének és szolgálatának áldozta oda magát, és a vigasztaló Lélek megszentelése érintette őt...”²⁴

²² Erre vonatkozó, régebbi tanulmányok: GERICS József, *Krónikáink és a Szent László-legenda szövegkapcsolatai*. In: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. (Memoria saeculorum Hungariae I.) Szerk. HORVÁTH János – SZÉKELY György. Bp. 1974. 113–136.; GERICS József: *Kálmán-kori krónikáink és legendáink koronafogalmához*. In: *Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok*. Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk.: H. BALÁZS Éva – FÜGEDI Erik – MAKSAJ Ferenc. Bp. 1984. 131–140. BOLLÓK János dolgozata: *Ladislau*s (Egy középkori etimológia és tanulmányai) In: *Scripta manent*. Ünnepi tanulmányok a 60. évét betöltött Gerics József professzor tiszteletére. Szerk. DRASKÓCZY István. Bp. 1994. 63–73.

²³ SRH I. 402–403.

²⁴ „rex Ladislaus, qui tunc rempublicam administrabat, universa morum honestate praeclarus habitus et virtutum fulgore conspicuus, laudibus et servitio dei perfecte deditus, spiritus paracliti perlustratione tactus...” Vö. SRH II. 433.

GERICS, JÓZSEF – LADÁNYI, ERZSÉBET

Gesta et légende dans la chronique: Gesta Ladislai regis

Grégoire VII modifia radicalement la conception du rapport entre l'empereur et les rois. Il développa son point de vue dans sa correspondance de 1074–1075, avec Salamon et Géza, ou il traite Henri comme un „*rex Teutonicus*”, c'est-à-dire rien de plus que le roi de l'Allemagne. Selon cette dégradation, le roi n'est qu'un des souverains chrétiens soumis au pape en relation séculière aussi. Selon les auteurs de la présente étude, cette conception est une extension des principes suivis dans le domaine de l'organisation monacale, par la création des monastères papaux qui étaient sous la protection de l'Église. Les afféagements se basaient sur le même principe que ceux pour les monastères; au lieu des monastères, on trouve le nom d'un roi quelconque et du pays. C'est en employant les formules se rapportant aux monastères que Grégoire VII pouvait faire rédiger sa thèse célèbre sur le fait que, par suite de l'offerte du roi Étienne, la Hongrie devenait la propriété de l'Église romaine.

Au cours des promesses de Salamon, adversaire de Géza et László, faites à l'empereur Henri IV, il nomme la Hongrie „*regnum*” d'Henri et il la traite comme une partie de l'Empire Allemand. Après l'analyse des sources, en connexion avec le chapitre 126. de la chronique hongroise, les auteurs concluent concernant la date de la rédaction de la gesta hongroise, à la base de la gesta de Saint Ladislás. D'après leur constatation, l'auteur de la légende de Saint Ladislás utilisa, déjà au tournant du XII et XIII siècles, cette chronique qui traita l'histoire de Géza, de Saint Ladislás et de Salamon d'un point de vue légitimiste. Le texte de la chronique écrit en faveur de Salamon ne peut pas être de l'époque de Kálmán, mais il doit être ultérieur.